# INKLYUZIV TA’LIM SHAROITIDA O‘QUV-TARBIYAVIY JARAYONNI TASHKIL ETISHNING AHAMIYATI

***O.A. Ashurova***

***Farg‘ona davlat universiteti katta o‘qituvchisi***

**Annotatsiya.** Maqolada inklyuziv ta’lim sharoitida o‘quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etishning ahamiyati, uning normativ-huquqiy va nazariy asoslari yoritilgan. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar bilan ishlashning tamoyillari, shakl va metodlari hamda pedagog, maxsus pedagog va ota-onalar hamkorligining o‘rni tahlil qilingan.

**Kalit so‘zlar:** inklyuziv ta’lim, alohida ta’lim ehtiyojlari, o‘quv-tarbiyaviy jarayon, differensial yondashuv, universal dizayn, tyutor, moslashuv.

**Аннотация.** В статье раскрыта значимость организации учебно-воспитательного процесса в условиях инклюзивного образования, его нормативно-правовые и теоретические основы. Проанализированы принципы, формы и методы работы с учащимися с особыми образовательными потребностями, роль сотрудничества педагога, дефектолога и родителей.

**Ключевые слова:** инклюзивное образование, особые образовательные потребности, учебно-воспитательный процесс, дифференцированный подход, универсальный дизайн, тьютор, адаптация.

**Abstract.** The article discusses the importance of organizing the teaching and upbringing process in inclusive education and its legal and theoretical foundations. It analyzes the principles, forms and methods of working with students with special educational needs and the role of cooperation between teachers, special educators and parents.

**Keywords:** inclusive education, special educational needs, teaching and upbringing process, differentiated instruction, universal design for learning, tutor, adaptation.

## Kirish

Inklyuziv ta’lim – barcha bolalarning, jumladan, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan

bolalarning umumiy ta’lim muassasalarida tengdoshlari bilan birga ta’lim olishini ta’minlaydigan tizimdir. Uning asosiy g‘oyasi shundaki, bola ta’lim tizimiga moslashishi emas, balki ta’lim tizimi har bir bolaning ehtiyoj va imkoniyatlariga moslashishi kerak.

Xalqaro miqyosda bu yondashuv YUNESKOning Salamanka bayonoti (1994), BMTning Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi (2006, 24-modda) va Barqaror rivojlanish maqsadlarining 4-maqsadi – «Inklyuziv va sifatli ta’lim» bilan mustahkamlangan [1; 2]. O‘zbekistonda «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonun (O‘RQ-637, 2020) inklyuziv ta’limni ta’lim turlaridan biri sifatida belgilagan, «Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida»gi Qonun (O‘RQ-641, 2020) va Prezidentning 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarori bilan xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlangan [3–5].

Biroq inklyuziv ta’limning muvaffaqiyati faqat bolani umumiy sinfga qabul qilish bilan emas, balki o‘quv-tarbiyaviy jarayonning to‘g‘ri tashkil etilishi bilan belgilanadi. Maqolaning maqsadi – inklyuziv ta’lim sharoitida o‘quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etishning ahamiyati va samarali yo‘llarini asoslash.

**Adabiyotlar tahlili va metodlar**

L.S. Vigotskiyning «yaqin rivojlanish zonasi» va nuqsonli bolani sog‘lom tengdoshlari muhitida tarbiyalash haqidagi g‘oyalari inklyuziv ta’limning nazariy poydevori hisoblanadi [6]. Uning fikricha, bolani alohida muhitga ajratish ikkilamchi nuqsonlarni kuchaytiradi, jamoadagi muloqot esa rivojlanishni rag‘batlantiradi.

T. But va M. Eynskou «Inklyuziya indeksi»da inklyuziv maktabni uch o‘lchov – inklyuziv madaniyat, inklyuziv siyosat va inklyuziv amaliyot orqali baholashni taklif etgan [7]. K. Tomlinson differensial ta’lim nazariyasida o‘quv mazmuni, jarayoni va natijasini o‘quvchilarning tayyorgarligi va qiziqishiga moslashtirishni asoslagan [8]. A. Meyer, D. Rouz va D. Gordon o‘qitishning universal dizayni (UDL) konsepsiyasida materialni turli shakllarda taqdim etish, o‘quvchiga bilimni turlicha ifodalash imkonini berish va qiziqishni turli yo‘llar bilan uyg‘otishni tavsiya etgan [9]. L. Florian inklyuziv pedagogikani «hamma uchun» ta’lim imkoniyatlarini kengaytirish sifatida talqin etadi [10].

O‘zbek olimlaridan L. Mo‘minova maxsus psixologiya, M.U. Xamidova maxsus pedagogika masalalarini yoritgan [11; 12]. Metodlar: ilmiy-nazariy manbalar va normativ hujjatlar tahlili, qiyosiy tahlil, pedagogik kuzatish, umumlashtirish.

## Muhokama va natijalar

### 1. O‘quv-tarbiyaviy jarayonni to‘g‘ri tashkil etishning ahamiyati

Inklyuziv sharoitda to‘g‘ri tashkil etilgan o‘quv-tarbiyaviy jarayon bir vaqtda bir necha vazifani hal etadi. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bola uchun u bilim olish, ijtimoiy moslashuv va mustaqil hayotga tayyorlanish imkonini beradi. Tengdoshlari uchun esa bag‘rikenglik, hamdardlik, o‘zaro yordam va xilma-xillikni hurmat qilish tarbiyasiga xizmat qiladi.

### 2. O‘quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etish tamoyillari va vositalari

Tahlil asosida inklyuziv sharoitda o‘quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etishning asosiy tamoyillari va ularni amalga oshirish vositalari aniqlandi.

**Individual yondashuv** har bir bolaning imkoniyatini psixologik-pedagogik diagnostika orqali aniqlash, unga mos individual ta’lim rejasi (ITR) tuzish va erishsa bo‘ladigan maqsadlar qo‘yishni nazarda tutadi. Differensiatsiya turli murakkablikdagi topshiriqlar, moslashtirilgan o‘quv materiallari va moslashtirilgan baholash mezonlari orqali amalga oshiriladi.

**Universal dizayn** tamoyiliga ko‘ra, o‘quv materiali ko‘rgazmali, og‘zaki va amaliy shakllarda beriladi, yirik shrift, audio, piktogrammalar va assistiv texnologiyalardan foydalaniladi. Hamkorlikda o‘qitish juftlik va kichik guruhlarda ishlash, tengdosh-yordamchi tizimi va loyihaviy faoliyat orqali bolalarni birgalikdagi faoliyatga jalb etadi.

**Mutaxassislar hamkorligi** o‘qituvchi, maxsus pedagog (defektolog), logoped, psixolog va tyutorning yagona jamoa bo‘lib ishlashini talab etadi. Ota-onalar bilan hamkorlik muntazam maslahatlar, uy vazifalari bo‘yicha tavsiyalar va ota-onalarni ITR tuzishga jalb etish orqali yo‘lga qo‘yiladi. Qulay muhit esa jismoniy to‘siqlarsiz makon, sinfdagi ijobiy psixologik iqlim hamda dam olish va sensor burchaklarni o‘z ichiga oladi.

Tarbiyaviy jarayonda sinf jamoasida inklyuziv madaniyatni shakllantirish alohida ahamiyatga ega. Buning uchun «Biz har xilmiz, lekin tengmiz» mavzusidagi tarbiya soatlari, birgalikdagi ijodiy va sport tadbirlari, kitobxonlik mashg‘ulotlari o‘tkaziladi. Bu alohida ehtiyojli bolaning jamoaga to‘laqonli qo‘shilishini ta’minlaydi.

## Xulosa

Inklyuziv ta’lim sharoitida o‘quv-tarbiyaviy jarayonni to‘g‘ri tashkil etish alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning bilim olishi, ijtimoiylashuvi va mustaqil hayotga tayyorlanishining asosiy sharti hisoblanadi. Individual yondashuv, differensiatsiya, universal dizayn, hamkorlikda o‘qitish va mutaxassislar hamda ota-onalar bilan hamkorlik tamoyillariga tayangan jarayon barcha o‘quvchilar uchun samarali bo‘ladi. Pedagoglarning maxsus tayyorgarligi, tyutorlar va moslashtirilgan vositalarning yetishmasligi esa hal etilishi lozim bo‘lgan asosiy muammolardir. Shu asosda quyidagilar taklif etiladi:

1. Pedagogika OTMlarining barcha yo‘nalishlarida «Inklyuziv ta’lim asoslari» fanini majburiy kurs sifatida o‘qitish.

2. Inklyuziv sinflar uchun individual ta’lim rejasi namunalari va moslashtirilgan o‘quv materiallari bazasini yaratish.

3. Har bir inklyuziv sinfga maxsus pedagog yoki tyutor biriktirish tizimini kengaytirish.

## Foydalanilgan adabiyotlar

1. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. – Paris: UNESCO, 1994.
2. BMTning Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi. – Nyu-York, 2006.
3. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni. 23.09.2020, O‘RQ-637.
4. O‘zbekiston Respublikasining «Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida»gi Qonuni. 15.10.2020, O‘RQ-641.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Qarori. 13.10.2020, PQ-4860.
6. Выготский Л.С. Основы дефектологии. – СПб.: Лань, 2003.